

gokat.¹⁶ Időben ezt követi az 1689. jún. 27-én a kor neves jogászához, Pinnyei Jánoshoz, a híres ügyvédhez intézett levele. Benne arról ír, hajlandó bizonyos rétek és földek kiváltás útján való átadására, s addig is, amíg megalkusznak, néhány szeker szénával kedveskedik neki. Emellett Petkó jogorvoslást keres, mert a Thurzó-familia egyik adózó jobbágya megverte a rajeci bírót. Bezárólag a maga és felesége szolgálatát ajánlja Pinnyeinek és feleségének.¹⁷ Mivel ezt az írást is Létavárról keltezte,¹⁸ és benne többek között a rajeci bíró sérelmét panaszolja, joggal következtethetjük, hogy ekkor is a létavai jószágok provisorja volt.

Annál inkább látszik helyesnek ez a következtetés, mert az eddigi ismereteink szerint ránk maradt utolsó leveléből az látszik, hogy nem régen vált meg tisztjétől. Petkó ezt az utolsó, feltűnően hosszú, csaknem négy ívlevélnyi írását Hrabovszky István ügyvédnek küldte 1690. jan. 21-i kelettel.¹⁹ A címzés szerint Hrabovszky ekkor „Illustrissimae Familiae Thurzo Bonorum Arvensum et Lethaviensum Causarum Director”-a volt. Petkó levelében arról értesíti őt, hogy a „gróf direktortól” (Erdődy György) már régebben kívánt dolgokat véghez vitte.²⁰ Késedelmeskedésének oka régtől fogva tartó betegsége volt. A levél háromnegyed része a létavai vár kommandánsára való panaszkodás, akinek embertelen szolgáltatásai miatt a bírák és a parasztok hozzá járnak. Petkó már írt ügyükben a várparancsnok feleségének meg a porkolábnak. Emiatt a parancsnok csúnyán ráüzent, mocskolta, selmának nevezte. Petkó visszazüzent neki: az ő idejében külön kommandáns volt a várban, és hogyha beteg nem lenne, megbizonyítaná, nem selma! Petkó sürgeti, hogy zabolat vessenek a parancsnok szájába, mivel a parasztok azt mondogatják, ha így cselekszik velük, elbújdosnak, pusztán hagyják a házakat. Arra kéri Petkó Hrabovszkyt, írjon az ügyben a gróf főispánnak (Illésházy Miklós).

A levél kétségtelenné teszi, hogy Petkó Zsigmond 1690-ben még életben volt, de már beteges állapotban. A létavai jószágok igazgatásának gondját nemrég tehetette le, mivel a parasztok és bírák bizalma még mindig feléje fordul, és a várparancsnok előtt a maga tisztességét emlegeti. Élt még a felesége is, mivel a levél befejezésében Hrabovszkynak, akit sógorának szólít, meg Hrabovszky feleségének, „sógorasszonyának”, mindkettőjük szolgálatát ajánlja.

Varga Imre

Verseghy vígeposzának életrajzi hátteréről

A brünni várbörtön falai közt tölti Verseghy fogságának utolsó esztendőit. Holmijában ekkor már jegyzeteket, kéziratokat is őriz: töredékes Sterne-fordítást, Herder nyomán írott tankölteményt, s a *Querelle des Anciens et des Modernes* kései visszhangját: a *Rikóti Mátyás* című vígeposztát.¹ Zömmel a fogság olvasmányélményeit tükrözi vissza ez a kissé hosszúra nyújtott költemény, Verseghy erősen eklektikus, de a franciák ihletése nyomán helyenként már tisztuló esztétikai eszményeit. S egyben sejteni engedi az évek óta reménytelenül raboskodó, múltjával nehezen békülő költő lélekállapotát is. Meditációit, vívódásait, melyekkel rendre az emlékek övezetébe téved. A hősök jellemzésében, az esztétikai és morális fejtegetések körében mind sűrűbb elemek jelzik: a vígeposz írása közben Verseghy életének alakulá-

¹⁶ Illésházy-Ist. Nyitra. Korepondencia 1722/5104.

¹⁷ Uo. 1478/4483.

¹⁸ Uo. 1539/4555.

¹⁹ Valószínűleg bizonyos iratok átadását, a létavai jószág igazgatására vonatkozó ügyek lezárását sürgette Erdődy György.

²⁰ Költeménye megírásához Verseghy változatos forrásokból merített ötleteket, motívumokat. A címszereplő a francia vígeposzok hőseit idézi föl, mindenekelőtt Boileau kántorkodó fűzfapoétáját. CSÁSZÁR Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 214. VARGHA Balázs: Verseghy Ferenc költészetéről... megjelent a Verseghy Ferenc 1757–1822 c. kötetben. Szolnok 1957. 21–2. A cselekmény egyes részletei Kotzebue énekes játékára emlékeztetnek (Das Kind der Liebe; Császár uo.) a költő szerkesztési fogásai pedig — helyenként — Gyöngyösi műveire. Uo. 218. A komikus eposz dalbetéteit egyrészt a Varázsfuvlóból veszi át Verseghy, másrészt a népdalok köréből választja őket. Apró érdekesség: egyik dallamának eredetijét Kodály Zoltán fedezte föl, 1914-ben, bukovinai gyűjtőútján. Árgirus nótája. Bp. 1921. 8. A Rikóti Mátyásban kibontakozó esztétikai nézetek Sulzer mellett már Condillac hatását is sejtetik: Verseghy ízlésének csöndes fordulatát jelzik. ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. é. n. 205. HALÁSZ Gábor: Az értelem keresése. Bp. 1936. Kazinczy-esszé... A querelle des Anciens et des Modernes tetszetős eszméit olykor a herderi történetfilozófia elemei színezik: pl. a vígeposz VII. Dalának 81–84. strófájában, ahol a költő a nyelvnek a társadalmi együttműködést szervező erejéről értekezik (összehasonlítást kínálva SZAUDER József Verseghy és Herder kapcsolatát kutató tanulmányával, FK 1958). Vagy a II. Dal 57–59. versszakában („Mint mikor egy síkon torony építetik...” stb.), ahol Verseghy az egyik Herder nyomán készült költeményének, Az emberségnek a monumentális képeit idézi föl, a szellemi kincseit örökítő, sorsát javító emberiség hatalmas építő munkáját.

sán töpreng, egykori ismerőseiről, pályatársairól tündöklik. Dolgozatunkban azokról szeretnénk szólni, akik néhány vonásuk révén (olykor csak motívumok erejéig) megjelennek a történetben.

*

Herpin Klára. A költő kutatói (Császár Elemér nyomán) mindenütt Herpi Krisztina néven említik; eredeti neve Herpin Klára Mária volt, a budai klarisszák irataiban legalábbis rendre így szerepel.² Életútjának ismeretlen részleteiről igen gyéren tájékoztat az irattár. Amit megtudtunk róla, szeretnénk pár szóban összefoglalni. Német anyanyelvű lány volt, Gran városában született (1753). Húszéves korában lépett a klarisszák közé, s nemsoká énekesnővé lett. Rendjének eltörlése előtt (mint minden apácának) neki is följegyezték további terveit. Budára készült, anyjával szeretett volna élni: „Declaravit se in nullo Claustro amplius vivere velle sed exire ad Suam Matrem Budae habitantem miseram licet, et inquilinam...” A további (Császár Elemértől ismert) források már kissé részletesebbek. Először azokat az adalékokat próbáljuk kiemelni belőlük, amelyeket a költő monográfiusa nem említett meg. Verseghynek a kedveséhez írott (a jegyzetekben már idézett) leveléből megtudjuk pl., hogy Herpin Klára fivére a nyolcvanas évek közepén Bécsben élt. Valamivel lényegesebb ismeretként: a lány négy évvel a klarisszák fölőrlése után az egyik rokonának, Herpin Istvánnak a pesti házában lakott. Pletykák, intrikák, szóbeszédek övezték: a városi polgárok sejtették a szerzetes iránti szerelmét. Olykor durva támadások érték emiatt: gyóntatóatyja pl. följelentette a primásnál és a vikáriusnál.³ A monográfia adataira áttérve: kevéssel ezután Herpin István a hatóságok kezére juttatta a költő itt említett levelét.⁴ Súlyos meghurcolások következtek: a primási udvar eljárást indított a szerelmesek ellen, majd mindkettőjüket kiutasították a város területéről... Az említett levélben és a kiutasításra vonatkozó dokumentumokon túl Császár Elemérnek volt még egy forrása a költő kedveséről: a későbbi nagyváradi püspöknek, Kondé Miklósnak a primáshoz küldött jelentése, a kilencvenes évek elejéről.⁵ Tanúsága szerint a lány ekkoriban már Budán élt, az Iskola utcában, nem messze

² A korabeli rendi nyilvántartások egyikéből idézünk: Geistliche Ordens Namen: Soror Christina; Weltliche Tauf und Zunamen: Maria Clara Herpinin. Herpinin: Herpin lánya. Primási Levéltár, Batth. I. PE. 181/56. A világi és rendi név további előfordulása: uo. 178/82. 84; uo. 181/46. 52. Császár Elemér forrása (i. m. 28): Verseghy egri keletkezési (német nyelvű) levele kedveséhez, 1786 májusából. PL. Batth. II. PE. 191/3. Ebből az episztolából tudjuk, hogy a lány egykor a klarisszák rendjében élt. Más adalék: a címzésben írt Herpi Christine név szerepel. A levélben viszont a költő kétféleképpen becézi kedvesét: Klärchen, Tinedel. A kettős becenév magyarázatát a rendi irattár adja: Herpi Krisztina és Herpin Klára egy és ugyanaz a személy. A lány egyébként a budai klarisszák egyik közös beadványát Soror Christina Herpinin néven írta alá (1782 májusában. PL. Batth. I. PE. 181/42).

³ „Die dumme Geistlichkeit meynet halt bis dato, dass die Exclarissirinen wirkliche Klosterfrauen sind... die armen Narren” — kommentálja Verseghy (ugyanabban a levélben) az esetet. Még az erő tudatában. Igéretes időkben keletkezett ez az episzola, a pálosok fölőrlését megelőző hónapokban. Tanúsága szerint a költő ebben az időben a császárvárosba készült, abban bízott, hogy a rend eltörlése után itt majd polgári álláshoz jut. (Talán József császár támogatásában is reménykedett. Jozefinista szellemű prédikációit ekkoriban gyűjtötte össze, s ekkor küldte el őket a bécsi cenzoroknak. SZAUDER József: Verseghy pályakezde... A romantika útján c. kötetben, Bp. 1961. 79. Hozzákezdett a császár élettrajzának megírásához is: Második Józsefnek most országló Német Császárnak Történeti, és ama Foglalatossági, melyek vélünk az ő Szívét kíváltképpen meg-ösmértehetik. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G. 101. Tudomásunk szerint kiadatlan.) Megnyugvást, békés polgári életet remélt végre, végleges szabadulást a szerzetesi fogadalom (számára különösen súlyos) terhei alól. Távolsági terveiben házasság is szerepelt. Erdemes figyelni a kedvesét bátorító soraira: „Ich lese in der ungarischen Zeitung, dass eine Klosterfrau unlängst den 28sten März mit ihrem Kind, Welches sie vom Kaiserlichen Leib-Lokay empfangen hat, zum Kaiser gegangen ist um wegen der Pension zu bitten. Der Kaiser sah den kleinen Buben an, lachte und sagte: Es wäre schade gewesen, wenn dieser brave Bursch nicht auf die Welt gekommen wäre. Er liess ihr die Pension und nebst gab er ihr die Erlaubniss ihren Vertrauten zu heyrathen.”

⁴ CSÁSZÁR I. m. 20. A levél hátoldalán két megjegyzés: „Dieser Brief von Erlau an mich gestellt (P. Verseghy), habe aus Muthmassung eigenhändig eröffnet. Pest den 21. Mail Stephanus Herpin... Collatum cum origináli Pestini 20a Augusti 1786. Georg Kurbélyi.” A lány rokonának bejelentése és a hatósági vizsgálat között eltelt tehát néhány hónap. A költő ezalatt Bécsben járt, audienciát kért a császártól. SÁGHY Sándor: Verseghy Ferenc/maradványai és élete, Budán 1825. 146. Nem ismerjük a beszélgetés részleteit, mindössze annyit tudunk, hogy a támogatását nem sikerült megnyernie. Világi tervei sorra szétlullottak, s a megélhetés gondjai között hánykódva újból pap állás után kellett néznie. A műveivel sem járt szerencsésebben. A prédikációk cenzúrássa elhúzódtak, csak októberben kapta meg a közlési engedélyt (SZAUDER uo.) de akkor már nem nyomtatta ki őket. A császár élettrajzáat annakidején azzal fejezte be, hogy „többi Történetei és Munkái II. Józsefnek folytattni fognak.” nemsokára. Így maradt ránk ez a kézirat, befejezetlenül.

⁵ A hírhedt Millot-pór során Szaitz Leó és Alexovits Vazul többször is célzott Verseghy szerzeteshez méltatlan életére. Megjegyzéseik hiteléről a primás az egyik bizalmas embere (Kondé Miklós) révén kívánt meggyőződni. Így született ez a (Herpin Klára és Verseghy viszonyáról beszámoló) jelentés. PL. Batth. III. PE. 94/15. A későbbiekben komoly része volt abban, hogy a Millot-fordításért elmarasztalt Verseghyt (mint javíthatatlan erkölcsű szerzetest) a nagyszombati pápi börtönbe zárták... Dolgozatunk folyamán többször idézzük majd a Millot-pór eseményeit: elsősorban BENDA Kálmán forráskiadványa (A magyar jakobinusok iratal. Bp. 1952—57) és WALDAPFEL József könyve (A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1963.) alapján. További forrásaink: CSAHINEN Károly: Pest-Buda irodalmi élete, Bp. 1931. FRANKÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Bp. 1880. JANCSE Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Kolozsvár 1936.

a költő lakásától. Többször látták őket együtt sétálni a víziváros utcáin, máskor az első magyar szintársulat előadásain találkoztak velük. Növekvő ellenkezés, erősödő tiltakozás kísérte szerelmüket itt is: ha hinni lehet Kondé jelentésének, az egyik éjszakan bombát robbantottak mellettük a főlháborodott budaiak.⁶ Összesen ennyi derül ki innen... A későbbiekben már csak egyetlen életrajzi adatot találunk a költő kedveséről: a *Szülőmhez* című próza-versében Verseghy említi, hogy a Martinovics-összeesküvésben való részvételéért elszenvedett fogsága kezdetén, kétségbeesett édesanyját Laura (ahogy szerelmesét legtöbbször nevezi) igyekezett gyámolítani. Lehetséges, hogy a költő szabadulását a lány már nem érte meg. Gyöngye egészségi, törekény teremtés volt, a nyolcvanas évek elején többször panaszkodott vérhányásra.⁷ Verseghy a *Laurához* és a *Kriszlinkához* címzett költeményei mellett a *Klári*, *Kláríka*, *Kláríkához* című verseiben állított neki emléket.⁸

Verseghy vígeposzának egyik epizódjában olyan motívumokat figyelhetünk meg, amelyek szerelmének történetével függenek össze. A nyolcadik Dal befejező részében az óbester felesége a világba kilépő Birgitát egy példázattal figyelmezteti az intrikák, pletykák veszedelmeire. Szerepel ebben a történetben egy életvidám pap, aki egyébként híres szónok és kiváló muzsikos is; egy apáca, aki a rossz nyelvek szerint a plébános kedvese; és egy püspök, aki végül tömlőbe juttatja a derék papot. A költő életrajzából (nézetünk szerint) ezek a részletek egyértelműen hitelesíthetők. A többi (a hosszadalmas mese a méregkeverő Kajcsinéről, a gyermekét meggyilkoló apácáról, a félrevezetett törvényszékről) valószínűleg a képzelet szülte,⁹ s inkább csak a tanulság kiemelését szolgálja: „a szent Religiót jobban megalázzuk, legfőbb oszlopait szörnyebben megrázzuk, ha szentelt szolgáit vaktában gyalázzuk, s pusztá gyánúságból bujáknak orczázzuk, mint ha feleséget adnánk a papságnak.” Verseghy szomorú (és örökös) nosztalgiaja nyomán.

Alexovits Vazul. Rendtársa, később ellensége Verseghynek. Csaplár Benedek szerint 1779-ben még együtt találjuk őket a Hazafiúi Magyar Társaság ülésein.¹⁰ Ellentétük valószínűleg csak később mélyül el: Verseghy deista világképének, jozefinista szemléletének kibontakozása nyomán. A pálosok fölőslatása előtti időkben, amikor fölváltva hirdettek ígét a pest-

⁶ „Verseghyt életétől is meg akarták orozva fosztani” — írja Batsányi ebben az időben Aranka Györgynek. Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Bp. 1865. 253. Némiképpen megerősítve Kondé értesüléseit.

⁷ A klarisszák főntebb említett iratai szerint: „Kann sich wegen ihrer schwachen Gesundheits Umständen und Blutbrechen zu keinem anderen Orden resolviren.” 181/56.

⁸ Az életrajzi források hiányát azonban ezek a versek sem enyhítik. Többségükben mind utánköltések, népszerű német (és francia) dalok adaptációi: az összehasonlító motívumkutatások évtizedek óta bizonyítják, hogy rendkívül kevés bennük az eredeti vonás. „Verseghy költőnek éppoly kevéssé eredeti, mint zeneszerzőnek” — foglalja össze kutatása tanulságait MAJOR Ervin. ItK 1925. 258. Összhangban ALSZEGHY Zsolt (EPhK 1917) és FEST Sándor (EPhK 1917) észrevételével, GÁLOS Rezső (EPhK 1912–1913. ItK 1938) megfigyeléseivel... Császár Elemér közeli rokonságra hozza Herpin Klárát egy ősi középneves családdal, Majthényiakkal. I. m. 24. Verseghy többször említett levele nyomán, hipotézist az alábbi részlete alapozva: „dass du entweder auf Lörincz-Káta oder zum Majtényi auch etliche Wochen, oder Monate hiauskommt”. Ugye ez, ebből az igen keveset sejtető félmondatból aligha következik egyértelműen Herpin Klára és Majthényiék rokonsága. Szvorényi Józseftől tudjuk viszont, hogy 1803 nyarán Verseghy ajánlatára Vitkovics Mihály, a fiatal jurátus Majthényiékhoz kerül ügyvédnek. (Figyelő, 1879. 4.) Szvorényi nem említi, hogy a család melyik ágáról van pontosan szó, de Vitkovics verseiből kiderül, hogy Majthényi Károly, a királyi tanácsos bizza meg őt ügyeinek vezetésével (a kazinczyanus poeta sűrűn ír költeményeket, ódákat pártfogóihoz, így Dacsó Annához, aki Majthényi Károly felesége. NAGY Iván: Magyarország családai, Pest 1860. VII. 261). Verseghyt és Vitkovicsot néhány évvel később Marczibányi István is alkalmazza. SZVORÉNYI uo. Ez a szál is Majthényi Károlyhoz vezet, hiszen Marczibányi felesége Majthényi-lány, Károly testvérhuga. NAGY i. m. 260. A családja ígér még néhány ideillő érdekességet. Majthényi Károly édesanyja ugyanis Belezay Anna volt, annak a báró Belezay Miklósnak a huga, akinek a szalonjában 1779-ben a Hazafiúi Magyar Társaság tagjai többször összegyűltek. Részt vett ezeken a tanácskozáson Verseghy néhány ifjúkori barátja, rendtársa, pl. Ányos, Kreskay Imre, sőt (Szauder József szerint) maga a költő is. Verseghy pályakezde... 70. Nem lehetetlen, hogy itt Belezay tábornok palotájában ismerkedett meg Verseghy a vele egyvású, azonos eszmék között mozgó Majthényi Károllyal, a báró ifjú unokaöccsével. Amennyiben így volt, az ifjúkori kapcsolat nyomán kerülhetett Vitkovics Majthényiékhoz, Verseghy Marczibányiékhoz, s alighanem innen der Herpin Klára és Majthényiék ismeretsége is... Hipotézis helyébe hipotézis: szeretnénk remélni, hogy közelebb jár az igazsághoz.

⁹ A példázat szerint egy élvővár asszony terjesztette el a plébános és az apáca kapcsolatáról a híreszteléseket: bosszúból, mert a pap nem viszonzta a szerelmét. A költő életrajzról (Sághy Sándor, Vértes József, Halmy Gyula, Császár Elemér, Kisbán Emil) nem tudnak ilyen esetről. A Kajcsin egyébként is költött név (a kajcs szó korabeli jelentése nyomán = fondorlatos, ravasz). Nincs tudomásunk arról sem, hogy Herpin Klárának gyermeke lett volna a költőtől. Valószínűleg látszik Császár Elemér föltevése: „Krisztinával való barátságát mentegeti, ki akarja mutatni, hogy rosszindulatú, alaptalan ráfogás volt az egész.” I. m. 222... Az önévledelem igényével függenek össze a tudatos torzítások: miközben a költő a börtönből is írja szerelmes verseit a távoli kedveshez: Laurához, Laura képéhez... pl.

¹⁰ ItK 1899. 201... Alexovits életének alakulásáról, Verseghyvel való kapcsolatáról több tanulmány megemlékezik. Császár Elemér monográfiája mellett KÖZI-HORVÁTH József (Alexovits Vazul, a legnagyobb pálos szónok.) Győr 1930, munkájára szeretnénk utalni; s korszerűbb forrásokra is: BENDA Kálmán idézett kiadványára (A magyar jakobinusok...) WALDPFEL József két könyvére (Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Bp. 1935. A magyar irodalom...).

belvárosi templom szószerén.¹¹ A költő szónoklatai 1784 őszén hangzottak el először. A polgári mentalitás erősítése érdekében készültek ezek a beszédek, a közös és a közboldogság istentől eredő parancsát hirdették, s az ősi szociális értékek „közös erő, közös munka, közös vigyázás” megbecsülését tanították. Élesen bírálták a polgári rendeleteknek ellentmondó vallási törvényeket: egyértelműen az állami hatalomnak, az „országlo fejedelmnek” rendelve alá az egyházakat, az egyházi felekezeteket.¹² S ami különösen hatásos lehetett: támadták pl. a papi harácsolást, a csodatevő szentképekkel való népbolondításokat. A pesti és Pest környéki polgárság tódult a templomba, amikor Verseggy prédikált, a korabeli följegyzések szerint még külföldről is jöttek meghallgatni őt.¹³ Alexovits rigorózus dogmatizmusa eléggé népszerűtlen lehetett mellette... A pálos rend eltörlése után megszokadt a személyes kapcsolatuk. Alexovits azonban figyelemmel kísérte Verseggy sorsát, s amikor a kilencvenes évek elején megjelent a költő Millot-fordítása,¹⁴ tollával az első között lépett föl ellene.¹⁵ Polémikus céllal készült az írása, a francia fölvilágosodás klasszikusainak nézeteit igyekszik szembesíteni a nemzeti köntösbe öltözött ortodox katolicizmus tanításaival. Hittudományi érvelést átitatja szerzetes indulata, erős ellenszenv a francia filozófia vezéralakjai (művében Voltaire, Rousseau, Bayle) iránt.¹⁶ Szellemük örökösei körében emlékezik meg Verseggyről: papi ruhája és eszméi ellentmondását részletezve, személyeskedve, olykor emberi és polgári becsületében is megsértve.¹⁷ Műve lényegében az egyházi reakció megtorlását készítette elő, a fordítás tiltott forrásaira irányította a figyelmet. A könyv megjelenésével kezdetét vette a fölvilágosodás és a konzervativizmus erőinek egyik legelső, nyílt összecsapása, a hírhedt Millot-pör... Alexovits a későbbiekben sem tévesztette szem elől Verseggyt, legalábbis erre vallanak az Eszterházy püspökhöz írt levelei, melyekben a Martinovics-összeesküvés fejleményeiről és a költő további sorsáról számol be.¹⁸ Röviddel ezután meghalt.

A vígeposz fanatikus szerzetesét (Császár Elemér szerint) róla mintázta a költő. Alexovits és Verseggy ellentétének ismeretén túl egykorú följegyzések, kortársak tollából származó visszaemlékezések segítik a költő monográfiáját a következőkben: a valóságos és a költött alak egybevonása. Alexovits komorsága, aszketizmusa — amely Verseggy torzító lencsén keresztül visszatér ide. Ortodox vallásossága, következetes konzervativizmusa — mely a fanatikus barátban „konczonátorban” a költemény fölvilágosult szellemű hőseinek ellen-

¹¹ Röviden összefoglalnánk mindennek előzményeit. 1783 októberében Alexovitsot a nagyszombati egyetemről (ahol egy évig a teológia tanára volt) Pestre rendelik, vasárnapi magyar hitszónoknak. A pálosok belvárosi kolostorába kerül. KÖZI-HORVÁTH I. m. 11. A szerzetesek változatos önképését figyelheti itt: fiatalabb társai körében ekkor kezd tét hódítani az ortodox vallásosságtól eltérő polgári dogmaszemlélet, a jözefinizmus állam- és egyházbölcselete. Verseggy és Frenreisz Ernő pl. Martini jogelméletét, Pascal, Ricci, Fleury műveit olvassák; a janzenizmus és a gallikanizmus egyformán egyházellenes tanításaival ismerkednek. SZAUDER: Verseggy pályakezdése... 81. 83. 85. A konzervativizmusában egyre inkább megcsontosodó Alexovitsnak nemcsak a szószéken kell szembenéznie ezekkel az eszmékkel. A pálosok (majd a domonkosok) templomában ugyanis rövidesen Verseggy lesz a másik magyar nyelvű prédikátor. CSÁSZÁR I. m. 17. 20.

¹² SZAUDER József részletesen ismertette ezeket a beszédeket. Verseggy pályakezdése... 78—89. Összefoglaló sorából idézünk: „Ami elmondott, az már nem az egyházon belüli reformer buzgóságát mutatja. Deista meggyőződésű, a szerződéselmélet modern és demokratikus színezetű társadalomtanát valló, polgári utilitarista felfogású, s ezekért nyíltan, templomban, tömegeknek és felettes hatóságainak szemeláttára síkraszállító fiatalembert, papi köntösében is teljesen világít ismerünk meg e beszédekben, a laikus jözefinus államnak, II. József egyházellenes politikájának szenvedélyes, szinte elfogultan harcias hívét.” Uo. 88. A szónoki pálya indulásáról: CSÁSZÁR I. m. 17.

¹³ PL. Batth. II. PE. 191/1.

¹⁴ A világnak közönséges története. I. köt. Pest 1790. Ua. 2. köt. Pest 1791. A voltaireanus abbé történeti művét Verseggy valláskritikai észrevételekkel egészítette ki — változatos utakon kijátszva az ekkor már különösen éber cenzúra figyelmét. A megjelenő kötetek erős indulatokat keltettek Buda határain túl is. Rövid idő alatt mozgósították a katolikus ortodoxiát (állig vértben): s a szabadkőműves páholyok, a fölvilágosodással barátkozó olvasókörök, a városi és vármegyei hivatalok ellenereit.

¹⁵ A 'könyvek' szabados olvasásáról két fő tizkely c. művében. Pesten 1792.

¹⁶ Heves ellenkezésre készítette a korabeli magyar progresszió képviselőit: a jakobinusok ekkor már szerveződő táborát. „Ez a rendkívül tudatlan Alexovits kinyomtatott valami magyar könyvet, mely tele van zaggyaságai és szeméttel” — indul föl Martinovics. Idézi KÖZI-HORVÁTH könyve: 42. „Nem lesz addig rend, míg ezeknek a fickóknak a nyakát ki nem török” — így Laczkovics János pl. PINTÉR Jenő Magyar Irodalomtörténete, Bp. 1931. IV. 191.

¹⁷ „Ez egy gonosz lelkű Pap: a ki mind gyűlölségből, mind hitetlenségből sem a' papi Jeleket, sem a' papi Hivatalokat nem viseli; azonban a' papi Kenyvert édesdeden eszi... Tudományában nem egy, hanem ezerek a' hazugságok... Ravasz róka! álnok hazudozó; Hóruszt és Voltért követed s tudom- is, tudom- is az okát miért követed? mert t. i. máskülönben ki is sülné tudatlanságod, meg- is bizonyodna hazugságod, tzellyát nem érne istentelenséged... a' kik ez' ember' Munkáját olvasták, lássák, ki legyen ő; lássák, hogy sem a' becsülést, sem a' hitelt, sem az olvasást nem érdemi...” 12. 34. 119—21. oldalakon. Alexovits egyébként sehol sem nevezi meg Verseggyt: azt viszont több ízben jelzi, hogy a frissen megjelent milloti világtörténet fordítójára gondol.

¹⁸ Az egri püspök jól ismerte a költőt és szüleit (uradalmi számtartója, Vigh Ignác, Verseggy édesanyjának a második férje volt). Olykor anyagi segítséget is nyújtott a családnak. Egri Érseki Levéltár, Eszterházy püspök iratai, 1932. 33. I. 1. h. Schaibl... Alexovits leveleit LÖKÖS István ismerteti, ItK 1968.

képét teremti meg.¹⁹ Egy adalék: néhány évvel a vígeposz megjelenése után Révai Miklós élesen elítéli Verseghyt ezért a torzképért,²⁰ mert nézete szerint a költő súlyosan megbántja vele Alexovits Vazul emlékét.

Szaitz Leó. Rokona volt a költőnek; bár erről a rokonságról igen keveset tudunk.²¹ Ellen-tétük valószínűleg a hetvenes évekből ered: azokból az időkből, amikor Verseghy még az egri liceum falai között tanult.²² Első nyomai: Szaitz Leó az *Aufkleristák Almanak*ájában némi epével, nem rég megvilágosodott Pannoniusoknak²³ nevezi Frenreisz Ernőt és Verseghyt.²⁴ A költő ríposztja a kiadásra előkészített prédikációk egyik jegyzetében: „Igaz Magyar. A Magyar Nemzetnek vigasztalására mondom, hogy ennek a könyvetskének Attya se nem igaz magyar, se nem igaz német.”²⁵ Az egri servita neve elsősorban az örökös pörpatvarai nyomán emlékezetes: megtámadta pl. Szacsavayt, Nagy Jánost, Horváth Ádámot, Dayka Gábort, Eybelt, Kovachichot, Ebiczkit, Ostermayert, Feszler, még Batthyány Alajossal is összeakaszkodott: szinte az egész életét a fölvilágosodás híveinek és a protestánsoknak az üldözésére szentelte.²⁶ Éles ellenkezésre készítette Verseghyt, aki az *Eggy jó szívből költt Szatírán*ban karikatúrát készített róla.²⁷ Küzdelmük a Millot-pör keretében folytatódott tovább. „Ennél mérgesebbet, s veszedelmesebbet, kivált magyar nyelven, még nem olvastam” — írja Szaitz Leó Verseghy fordításáról.²⁸ Majd keményen „meglapotkázza” a költőt a fölvilágosodás hatását tükröző eszméiért, egyházellenességéért. Végül (erkölcstelennek bélyegzett) életéért s szerelmes verseiért leckézteti. Hamarosan megkapta soraiért az elismerést: Alexovits Vazultól (akinek a könyve a servita dicséretétől hangos) és a katolikus ortodoxiától. Verseghy tiltakozott, de a *Rövid felelet a' személyi gyalázásokra, melyekkel engemet a' Magyar és Erdélyország rövid ismeretének s a' Könyvek szabados olvasásának szerzői illettek* című röpiratát nem engedték kinyomtatni.²⁹ A pör további fordulatait Szaitz Leó már nem érte meg, 1792 júliusában meghalt.

¹⁹ A költő monográfusának észrevételeit (i. m. 222) szeretnénk kiegészíteni egy aprósággal. Alexovits Vazul a Vasárnapi Prédikációk ún. Téli Részében (Pest 1791) megtámadja a világi szórakozásokat, a táncot, a játékokat, a baráti társaságok mulatságait. „Tántolani kell? tudnak. Társalkodni kell? tudnak. Fejeket, kezeket, derekokat díszesen kell hordani? tudgyák. De a keresztény életet viselni, a bűnre elpirulni... azt bezzeg nem tudgyák” — írja a többi között. 180–1. Összehasonlítást kínálva a fanatikus szerzetes versbeli jellemzésének egyik részletével: „az öröm előtte a bűnnek szülője, a tánc és játék az ördög üloje, a nevetés pedig a bolond bögője”. VIII. Dal 52. strofa.

²⁰ Verseghy Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai a' Tiszta magyarságban. Pesten 1806. 12. Egyetlen támpontunk Szaitz megjegyzése: egy kis távolról-való rokonság, avagy sógorság is vagyon köztünk.” Magyar és Erdély-Országnak rövid Isméréte. Pesten 1791. 245. Szaitz Leóról: LESKÓ József, Kath.Szemle 1898. ERDÉLYI Pál: Dayka Gábor költészete, Figyelő 1887. SZALAY Károly: A magyar szatíra száz éve, Bp. 1966.

²¹ SZAUDER József nyomán. Verseghy pályakezdése... 52. 54.

²² KÖZI-HORVÁTH I. m. 17. LESKÓ I. m. 741.

²³ SZAUDER: Verseghy pályakezdése... 80. Igaz Magyar: utalás Szaitz frissen megjelent művére. Párisban és Berlinben 1785.

²⁴ SZALAY: I. m. 75... Az ellentábor sem maradt azonban adós. Dayka Gábor két gúnyverset ír róla (Fohász, Esdeklés). Kazinczy is ellenkezik (pedig eleinte jóbarátságban volt vele): „ha Igaz Magyarjába találok tekinteni, mindenem fölzúdul ellene, s hasztalan tartóztatom magat meg-támadásától”. Levelezése, II. 125. Horváth Ádám a „le-torkolását” tervezi. Uo. I. 497. Szacsavay „Bálam szamarának” nevezi. LESKÓ I. m. 730. Szaitz háború ennek ellenére lankadatlanul folynak tovább. Trenk, Révai, Wittola és a többi „megvilágosodottak” ellen, Ignáci, Máriafi, Kalapátsis György, Magyar Dániel és ki tudja még milyen álnevekben.

²⁵ H. n. 1791. „...üget egy dühödő Bajnok Rosinante-szabású barna lován, 's a' tsürhe tudós fut előtte” — idézhetjük a torzkép bevezető sorát. Több motívum igazolja, hogy a költő Szaitz Leóról mintázta ezt a figurát. Az egyik röpiratában pl. Don Quijotének nevezi a servitát (MERÉNYI Lajos, Itk 1892. 114); itt pedig két ízben is utal Cervantes hősére (a „Rosinante-szabású ló” mellett, egy helyen: „szélmalmi vitéz”). Másutt „spanyolos Magyarok” titulálja hőseit (spanyolos = donquijotei; Magyar — utalás Szaitz Igaz Magyar, Más is Igaz Magyar, Csátázó versek az igaz Magyarrról és a többi hasonló című művére, esetleg álnevére: Magyar Dánielre). A „dühödő Bajnoknak” nagy, tarka szakállá van — s Kazinczy a hiteles tanú — a servita is ilyet visel. Orpheus, 1790. I. 170. A „jövevény név” a „külföldi nem” (melyekkel az igaz magyart bosszantani szokták) ismét Szaitz Leóra irányítja a figyelmet. Ismeretesek az egri szerzetes erőszakos, kíméletlen küzdelmei a Mária-tagadók ellen: itt „egy iszonyú görtsös villong” a kezében, mindenkire „hadázik”, aki „Dámájának oszlópa előtt” nem fogad „szolgai hűséget, végső pihegésig imádat.”... Ebben a szatírában egyébként több karikatúrát, gorgót találunk. CSASZAR Elemérszerint Rájnis, Baróti Szabó, Batsányi, Gvadányi torzképeit. I. m. 82.

²⁶ Magyar és Erdély-Országnak... 245. „Nem régen egy Római Kátólani Pap is, egy Szerzetes, vagy is hogy Ex-Szerzetes, egy olyan tűzre, örök tűzre-való könyvet merészelt szánýára bocsátani, melyben minden mesterségét meg-veti, hogy az ISTENTől kijelentett Religiót, meg az Ó Testamentombéli Religiót is, melyet még a' Zsidók is szentnek tartanak, nevetségessé tehesse.” Uo. 242–4.

²⁷ „...mint a' megdühödött darázsok, rám estek, a'kik most is hintik az észnek tébolygásait” — a költő a támadások közepette többször megkísérel az ellenállást. (A magyar Kísasszonyokhoz c. versében pl.) Ingerült, éles hangú védőiratokat nyújt be a pör folyamán a Helytartótanácsához és a Kancelláriához (Országos Levéltár, Dep. Rev. Libr. 28821/1792. Rövid felelet... mint a főszövegben: ismerteti MERÉNYI Lajos idézett munkáját). Helyenként érvelve — de mintha maga sem bízna az érveiben — inkább csak Szaitzot, Alexovitsot támadva. Olykor türelmetlenül: „míg a motskolódó írók ellen büntető törvény nem hozattatik, miért ne volna szabad őket, mint böcsületbéli gyilkosokat, elégtétel gyanánt legalább megbotozni?” Uo. 112. Mások kissé fölényesen, még bízva önnön erejében, igazában: „Ignáczy vagy Máriafi nevek alatt a mi Don Kísótunk vitézkedik.” Uo. 114.

Verseghy vígeposzának főhőse csákós, dolmányos, sarkantyús vitézként jelenik meg a költemény második Dalában. Hatalmas bajússzal. A költő korábbi szatírájából (*Egy jó szívből...*) ismerős ez a figura: egykor a harcias egri pátert ábrázolta így Verseghy.²⁹ További érdekességek. Az ötödik ének folyamán a kántorkodó fűzfapoéta egy mulatságos orgonaszólóban emlékezik meg Szent István és Kupa (Koppány) viadaláról. A téma a servita műveiben sem ismeretlen: István király államalapítói harcait, vallási küzdelmeit Szaitz Leó többször méltatja.³⁰ Egyik kéziratában megtaláljuk az idézett csata leírását is: Szent István és Kupa összecsapását...³¹ A költemény első énekében Rikóti rögtönzött ars poeticával védi ki a bölcs plébános mértéktartásra intő tanácsait: „nekem Corpus Juris egyetlen törvényem, a szentírás pedig útmutató fényem, s ha ezzel nem egyez elme-szüleményem, vesszen el-nem bánom, minden keresemnyem; de más ugyan törvényt ne szabjon versemnek, vagy egyéb munkákban izzadó fejemnek, mert ha felkavarja epéjét mellyemnek, súlyját is meg-érzi bosszúzó kezemnek.” A „bosszúzó kéz” és az „epés melly” nem nagyon illik a kiszolgáltattott Rikótihoz: Szaitz Leóhoz inkább. Az első két sor pedig különösen: az egri szerzetes a konzervatív katolicizmus érdekei védelmében legtöbbször a Corpus Jurisra és a Szentírásra hivatkozik. Így pl. a *Magyar és Erdély-Országnak rövid Isméréte* című művében is, ott ahol igen élesen támadja Verseghyt.³² Úgy tűnik, ebben az erős képzelettel megalkotott figurában is reális elemeket, konkrét személyhez kötődő motívumokat kell számontartanunk.

...és mások. Szaitz, Alexovits, Kondé Miklós után Riethaller Mátyás volt a következő, aki a Millot-pörben föllépett Verseghy ellen.³³ Támadásában talán személyes természetű indítékok is közrejátszottak: a budai főcenzori hivatalért ekkor tájt vívott küzdelemben ugyanis Verseghy volt az ellenlábasa.³⁴ A világtörténet lefordításáért két ízben is följelentette a költőt, s még a bécsi udvarban is járt szigorú megfenyítése érdekében.³⁵ A hírhedt pört Verseghy ekkor vesztette el véglegesen.³⁶ Támadójáról azonban nem feledkezett meg a

²⁹ „...tapasztalt sisak álla fejében; posztó katzagánya lepenygett büszke nyakából; sarkantyú lusta tzipó-jin” — idézhetünk röviden a leírásból. A „dühödő Bajnok” egy helyen így fenyegetőzik: „aki bajuszt nem hord, honnyunkból messze ki űzöm”.

³⁰ Micsoda vallású volt István király címmel egy könyvet is szentel emlékének. H. n. 1790. Történeti művelben, röpirataiban igen sűrűek az utalások. Magyar és Erdély-Országnak... 64., 67., 68., 75., 85., 100., 110., 119., 128., 131., 151., 159., 221. o. pl. Igaz Magyar... 11., 14., 16., 18., 19., 79., 83., 84. o. pl. Istváni álnéven írta az egyik latin nyelvű művét: C. positiones ex iure hungarico-canónico, quas sub praesidio S. Stephani etc. ex ejus libris decretalium in corpore juris hungarici continentes, publice propugnandas suscepit. Romae 1787.

³¹ Magyar Világ, az az Magyar Országnak Sz. Istvántól fogva III. Ferdinánd haláláig-való Történetei. OSzK. Kézirattár, Quart. Hung. 3166. 2—3. Erőszakos (és szemfényvesztő) kommentárok kísérik Szaitz művelben az István király államalapítói harcaira emlékező részeket: a servita az ortodox katolikusok és az aufklaristák küzdelmeinek előképeként igyekezik értelmezni a hajdani összeütközéseket. Verseghy alighanem ezért ellenkezik: ha csakugyan az egri szerzetes műveivel függ össze vígeposzának ez a részlete. A csatajelenetek leírása Szaitznál és Verseghynél nem egyezik: csupán a téma azonos.

³² Utalások a két ősi forrásra: 79., 86., 111., 114., 115., 118., 125., 126., 141., 147., 148., 215. oldal pl. LESKÓ József szerint a Corpus Juris és a Szentírás Szaitz Leó érvelésének legfőbb alapja, támasza. I. m. 756—7.

³³ Exjezsuita, budai másodcenzor; a fölvilágosodás eszméinek ellensége. Többször följelentette Batsányit (BENDA i. m. II. 180.) Laczkovics Jánost (uo. 721.) megakadályozta Bessenyei Podrokozott krónikájának kinyomtatását (GÁLOS Rezső: Bessenyei György életrajza, Bp. 1951. 308.) megnyírálta Koppi Károlynak Rádayról írott megemlékezését (BENDA i. m. I. 774.) Martinovics az egyik röpiratában heves támadásokat intézett ellene. Uo. 756... Életútját igen hiányosan ismertetik a kézikönyvek. Szeretnének itt néhány kiegészítést tenni. Győrött született (1738), Bécsben lépett a jezsuita rendbe (1755). Pannonhalmi, 118. J. 15: Scholastici ab Anno Dni 1730. Viennae ad S. Annam. Leobenben, Grazban, Budán, újra Bécsben, majd Nagyszombatban tanult, itt szentelték pappá (1768). Részletesebben minderről: Esztergom, Simor-könyvtár, 2420. sz. 78. v. Liber Votum. Nagyszombatban és Besztercebányán teológushallgató, majd későbbben a nagyszombati egyetemen a polgári és katonai építézet tanára volt (1773). Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Metszetszoba, 407. sz. alatti névtárak. 1781: budai másodcenzor. CSÁSZÁR Elemér, Századok 1900. 130. Húsz éven át maradt tisztviselésében: közben nagyváradi kanonokká nevezik ki. OL. Dep. Rev. Lib. HT. T. 1801. Fons. 19. Pos. I. VAY László: A' német hívség, Nagy-Váradon 1806. 1008. oldal... 1802: a nagyváradi szőlőhegy Szent István-templomának prépostja, Bars megye ítélszékhéjének ülnöke. 1805: békesi főesperes, a püspöki hittudományi főiskola prorektora. Az utóbbi négy évről: Catalogus Cleri dioecesis M-Variadiensis pro Anno Dni MDCCCXI. p. 6—7. Meghalt 1811-ben. Schematismus venerabilis Cleri dioecesis M-Variadiensis pro Anno Dni MDCCCLXXI. 24.

³⁴ CSÁSZÁR Elemér monográfiája: 93. Verseghy egyébként többször megpályázta a budai könyvvizsgálói állást: először 1789-ben (uo. 37), aztán 1792-ben (a Millot-pör idején, Szaitz és Alexovits támadásait veszélytelennek tartva, megtorló intézkedésekre nem számítva) majd fogsága után, 1808-ban (PINTÉR i. m. 650.) 1811-ben (GÁLOS Rezső: Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből, Győr 1936. 6). Mindig eredménytelenül.

³⁵ OL. Dep. Rev. Lib. HT. T. 24124/1792. 28821/1792. A király 1793 januárjában fogadta Riethallert, s a régóta húzódo ügy kedvező és gyors befejezéséről biztosította. CSÁSZÁR i. m. 97.

³⁶ Továbbra is ellenállt ugyan, de már korántsem olyan magabiztosan, mint Szaitzal, Alexovitscal szemben. Előbb Ferenc király jóindulatát próbálta megnyerni (március negyedikén kért tőle audienciát: CSÁSZÁR i. m. 100), majd egy névtelen levelet küldött a rendőrmisztériumba, ebben (szándékos torzítások révén) megpróbálta a pört úgy föltüntetni, mint a budai jezsuitáknak az uralkodóház politikai érdekeit veszélyeztető összeesküvését. BENDA i. m. I. 892. A kívánt eredmény nélkül: Riethaller lépései ellen nem volt orvossága.

vígeposz írása közben: a budai másodcenzornak alighanem köze lehetett a címszereplő névének megválasztásához. Rikóti Máttyás, Riethaller Máttyás.³⁷

A Millot-pör egyik érdekessége, hogy Alexovits Vazul többször említett könyvét költőink közül Baróti Szabó Dávid egyértelmű lelkesedéssel fogadta. Elsősorban Alexovits hazafiúi buzgósa és nyelvi teljesítménye ragadta meg: művéből a „nagy Tzitserót” hallotta szólni.³⁸ A vígeposz egyik epizódhőse, az antik költészetet eszményítő Horázi mögött kézenfekvő lenne Szabó Dávidot keresnünk.³⁹ Horázi jellemzése azonban nagyon általános: egyéni, eredeti vonásokat ebben a portréban nem is igen találunk. „Az iskolában primusnak tartott a poétikában; a multság ellen nagyon panaszkodik, a moderna iránt satiricuskodik, a régiről pedig adorátorkodik” — a leíró jellemzés nyomán összesen ennyit tudunk meg róla.⁴⁰ A modern irodalmat kárhóztató szavaiból még kevesebbet. Az ötletszegényen, erőltetett eszközökkel főlvázolt gúnyrajz töprengésnél többre (úgy tűnik) nem nagyon kínál alkalmat.⁴¹

A kilencvenes évek elején a bihariak (a Millot-pör fejleményeit figyelve) éles hangú fölterjesztésben tiltakoznak a Helytartótanácsnál a budai cenzorok ellen. Ezt a fölterjesztést többek között Bessenyei György is támogatja.⁴² Amikor pedig a költőt három hónapos börtönbüntetésre ítélik, megszerzi a befejezetlen fordítást, és onnan folytatja tovább a munkát, ahol annak idején Verseghy abbahagyta...⁴³ A költő vígeposzáinak legrokonszenvesebb

³⁷ Érdekes és változatos ötletek, források nyomán született Rikóti figurája. A nagyralátó fűzfapoétát Verseghy a Lutrin nyomán tette kántorrá, a Das Kind der Liebe alapján helyezte egy előkelő család körébe, ünnepi versfaragónak (első jegyzetpont). Ízlését „kis gustusát” többek között egy eredeti népdallal (l) példázta (Uo). A népdalokat egyébként Verseghy eléggé lebecsülte: költeménye függelékében pl. Mozart klasszikus szépségű, rokokó dallamait állította a bukovinai dal mellé, példaként, ellenképül. A balga kántor egyik témáját talán Szaitz Leó műveiből merítette, hasonlóan az ars poeticája részleteit is; nevével valószínűleg Riethaller Máttyásra emlékeztetve választotta: gazdag fantáziával, vérből teremtőkédvvel alkotva meg (többek között ezekből a motívumokból) vígeposzáinak legmulatságosabb alakját.

³⁸ RÓNAY György szerint nem tudta, ki ellen szól a könyv: „fölvilágosodás és konzervativizmus küzdelmeinek szellemi frontján, hadállásai és hadmozdulatai között épp olyan tájékozatlan volt, mint — más téren — a gyakorlati életben”. It 1955. 321. Talán ez az oka, hogy néhány évvel a Verseghy érdemeit elzengő ódája után (Versegi társunkhoz) a jóhiszemű virthi poéta Alexovits dicsőségére kezdte pattogatni a hexametereket: „fel-fedezték sebeink: okait mind rendre ki-fejtéd; S orvosságot adál, kedves Alexovicom”. Másutt: „ély, írj, szóly! törd, rontsd, pusztítsd a semmihitűket...” N. T. Alexovits árhoz c. versében. Cicero is itt szerepel.

³⁹ Néhány adalék talán támogatná is a gondolatot: a deákos ízlésű költő pl. számos latin nyelvű verset írt (RÓNAY i. m. 310) több Horatius-fordítása ismeretes. Mint a vígeposz Horácijja, ő sem volt jártas a modern nyugati nyelvekben... S Verseghy korában már megcsipkedte a konzervatív ízlésű virthi dalnokot: *Egy jó szívből költő*... c. művében. CSÁSZÁR i. m. 82.

⁴⁰ VII. Dal 53 strofa. IX. Dal 67. strofa.

⁴¹ Szeretnénk egy példát idézni a figura kidolgozatlanságára. A kapitánnyal való disputájában Horázi precíz, hiteselezen idézi Ebert, Young, Dryden néhány esztétikai tételét (VII. Dal 59. 62. strofa): meg is nevezi őket a költemény; utóbb meg kiderül róla, hogy csupán görögül és latinul tud, angolul, németül már nem. IX. Dal 100. strofa. Szerepe a cselekményben egyébként is csekély: mindössze annyi, hogy makacs konzervativizmussal fölkel a kapitány vitázó kedvét (aki aztán hosszú oldalakon keresztül sorolja neki az „antik és modern” vita téziseit)... CSÁSZÁR Elemér (i. m. 222) Pálóczi Horváth Ádámot véli fölfedezni Horáciban: döntő bizonyítékok nélkül, elsősorban a hasonló hangzású név és a hiányos nyelvismeret alapján. Horváth Ádám azonban csak németül nem akart tudni, angolul jól tudott. HEGYI Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám, Budapest 1939. 21–3. A Youngot, Drydent idéző sorok persze így sem modanak sokat; a szegényes portré ezáltal is lezárja az utat a merészebb fölfevések előtt. A legvalószínűbb az, hogy Verseghy elsősorban a deákos klasszicisták korabeli típusát próbálta megrajzolni ebben a figurában: anélkül hogy kortársainak egyedi vonásaiból merített volna.

⁴² Részt vesz a fölterjesztést megfogalmazó vármegyei ülésen. BENDA i. m. I. 949.

⁴³ GÁLOS: Bessenyei... 308. CSÁSZÁR Elemér nem tud Bessenyei és Verseghy ismeretségéről, CSAPLÁR Benedek (i. m. 201) és KÖZLI-HORVÁTH József (i. m. 16) már sejtí 70, SZAUDER József pedig (a fiatal költő baráti kapcsolatai nyomán) bizonyítja is. Verseghy pályakezdése... 70. Tudomásunk szerint egyedül ő figyelmeztet a Verseghy életművében érzékelhető Bessenyei-hatásokra is... Az alábbiakban néhány adalékkal (sajnos csak apróságokkal) szeretnénk bővíteni a kapcsolatuk természetére vonatkozó ismereteket. Valószínűleg Kreskay Imre adta először a költő kezébe Bessenyei írásait: a pálosok gazdag könyvtárában. Verseghy nemsokára megvásárolta a testőrő csaknem valamennyi nyomtatott munkáját. Bessenyei bécsi keletkezései műveit szinte hiánytalanul megtaláljuk a könyvtárban: élete végéig őrizte őket (források: Catalogus Librorum denati Ex-Paulini Franc. Verseghy, PL. Act. Vic. 201, 986/1822. Figyelmet érdemel, hogy a magyar és világirodalom egyetlen írójától sincsen annyi könyve, mint Bessenyeitől. Szeretnénk felsorolni ezeket, a kéziratos jegyzék helyesírásához hűen: *Agis Tragédiája, Eszterházy Vigasok, Delfen, Társaság, Futó Darabok, Hármás Vitézek, Buda Tragédiája, Hunyadi János élete, Anyai Oktatás, A Philosophus, Lukanus Pozsonyban, A Magyar-ság. A katalógust egyébként Ságiy Ferenc készítette: a költő hagyatékával foglalkozó íratok között maradt fenn). Úgy tűnik, Bessenyei nyelvi és művelődési programja tette Verseghyre a legnagyobb hatást: mert a későbbiekben még a maga lendületes terveit is ehhez igazította. Példákat idézünk. Amikor a nagy irodalom-szervező a Magyarországon Gellert könnyed verseinek fordítását javasolja a „debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék” számára, Verseghy az első között próbálkozik meg ezzel. Magyarság, Bp. 1932. 17. VÁRADY Imre: Gellert hazánkban. Bp. 1917. 89–95. „Új szókönyveket volna jó csinálni” — írja Bessenyei (Magyarság... 163); Verseghy ezt is megpróbálja (szöveftő szótára vázlatainak elkészítésével). Figyelmet érdemel, hogy a fog-sága utáni években a költő tervezetet készít egy „Magyar Tudós Társaság organizációjára”, s többnyire a jámbor szándék ötleteit követi (alapvetően nyelvművelő célú társaság létrehozását szorgalmazza: magyar lexikonok, magyar grammatikák készítésére figyelmeztet; tudományos igényű recenziók rendszeres megjelen-tetését javasolja; külön kiemeli, hogy a társaság különböző felekezetű tudósokból álljon, az élen egy mágnással; a támogatás érdekében a rendek megszólítását tervezi: ezek az elképzelések már a jámbor szándékból is isme-retesek... A tervezetet az OSzK Kézirattára őrzi: analekta 6552). Verseghy vígeposzáinak alapeszméjével egyébként már a Holmiban is találkozunk: ahol a gondolkodás természetes evolúcióját nyomán Bessenyei az angol és a francia kultúra alá rendeli a klasszikus ókor értékeit: „azért a Frantzia, Angulus szóba ezerszer mély-*

alakja egy mélyen gondolkodó, fölvilágosult szellemű tiszt, az etikai, esztétikai, filozófiai kérdésekkel vívódó kapitány. Szükszavú jellemzéséből két motívum a testőrírora irányítja az olvasó asszociációját. Mint a hatodik Dalból kiderül: a kapitánynak „közel a városhoz van egy kis jószága”, ahol „bölcs magányosságban” tölti napjait. A további részletek is ráillenek Bessenyeire: viszont a fölvilágosodás más költőire is érvényesek. Motívumokat idézünk: „lantos kapitányunk ifjú korában, meg nem nyugodhatott szoros svérajában, melylyel bekertették kis oskolájában, nagy világba lépett picziny svérajából; elkezdett olvasni újabb poétákat, német, olasz, angulus, frantzia munkákat...” majd a grammatikában és a filozófiában mélyedt el.⁴⁴ „Nagy poéta volt ez virágzó korában, szépen folyt a beszéd magyar ritmussában...”⁴⁵ A specifikus jellemzők hiánya nyomán igen nehéz lenne a kapitány esetében hiteles következtetésekre jutni. Megnyugtató útbaigazítást, támpontot a tudós tiszt esztétikai nézetei sem ígérnek: ezek Verseghy börtönbeli olvasmányait tükrözik.⁴⁶

Gúnyrajzokra, gorgókra figyelhetünk a vígeposz tizenegyedik énekében: a magyar Parnasszus viszonyait részletező enumerációban. Az ódaköltők, a rokokó idillek szerzői, az ókori auktorok epigonjai s a katolicizmus képviselői vonulnak el előttünk: sajnos nem tudjuk, kik állnak az egymás után fölbukkanó torzképek háttérében...⁴⁷ Még egy életrajzi vonatkozás. A vígeposz ötödik énekében Verseghy a történelmi témájú művekkel szemben emel kifogásokat. Ironikus hangütésű soraiban egy konkrét utalás is olvasható: a költő Dugonics Toldiját említi a korabeli heroikus drámák torz példájaként.⁴⁸ Dugonicsot ismerte, személyesen is találkoztak olykor.⁴⁹ Nem találtuk annak nyomát, hogy konfliktus lett volna kettőjük között. Valószínűnek látszik, hogy izlésjavító törekvések irányították Verseghy szatirikus megjegyzéseit: s nem emberi becületét, polgári egzisztenciáját érő mélyebb sérelmek (mint Alexovits és a többiek esetében).

*

A Millot-pör (majd a Martinovics-pör) tragikus állomások Verseghy pályáján. A magyar hárfás bontakozó emberi és költői útja ekkor törik meg véglegesen az egyház és az állam ortodox erőinek ellenállásán. Örökre elvész számára az eszmék és tettek szabad összehangolásának reménye is: a költő innentől kezdve folyvást rejtett utak vállalására kényszerül. Nem lép föl többé nyíltan a támadói („a böcsületbéli gyilkosok”) ellen sem: néhány vonásukat viszont beleszővi a brünni börtön falai között készülő vígeposzába: a kifigurázott, nevetségessé tett negatív szereplők jellemébe. Az Alexovitsot, Kondét, Szaitzot, Riethallert idéző motívumok közös sugallata a jellemzés tágabb körén belül is egyértelmű: a meghurcolt és évekre elnémitott költő csöndes elégtételét érzékelteti. Önmaga számára vigasztalást, társainak pedig erőt örzéséről szóló üzenetet rejt ez a költemény: óvatos morzéjeleket nyolc és fél esztendő borzasztó magányából.⁵⁰

Deme Zoltán

lyebb böltsesség fekszik már, mint valaha a deák szóba volt... Angulusok, Frantziák mind Görögöt, mind Deákot meghaladtak. Valamennyi görög tudós volt, az angulus Loknak, egész Európa tudóssainak közönséges ítélletek szerint mind tanítványa lehet a filozófiába, és így van ez a többi dologba is.” Bécs 1779. 161. Innen már csak egy lépés a Verseghytől részletezett querelle des Anciens et des Modernes...

⁴⁴ 11. Dal 17. 69. 70. 71. strófa. A pályakezdés rajza Verseghyt is jellemezhetné: CSÁSZÁR Elemér i. m. 222. szerint „a szellemi fejlődés, a melyen keresztülment, még az iskola porát lerázta” az övé.

⁴⁵ 11. Dal 16. strófa. Az utóbbi versrészlet sem mond többet általánosságoknál. A fölvilágosodás korában Bessenyei György volt ugyan a magyaros verselés egyik legkövetkezetesebb képviselője: konkrét költői utalások nélkül azonban aligha tisztázható, mennyiben vonatkoznak rá ezek a sorok. Nem nyújt mindehhez segítséget az idézet első fele sem: bármennyire is emlékeztet a tartalma az öregedő Bessenyeiről szóló, századelői ítéletekre...

⁴⁶ Condillacra, Youngra pl. maga a költő is többször utal a kapitány gondolataihoz fűzött lábjegyzetekben. Az ő műveiket Bessenyei már kevésbé ismerte; mint SZAUDER József említi Verseghy és Herder c. tanulmányában (első jegyzetpont). Még néhány motívum: „Igy figyelmet nyervén szép magyar dallyának, sok hasznokat hajtott a jobb culturának.” 11. Dal 81. strófa. „Mindnyáján szerették, mert mikor oktatott, sértő fellyebbséget soha nem mutatott; s akármely multság felhoznak tartatott, ha jelenlétével fel nem vidított.” 11. Dal 82. strófa. A jellemzés alapján a Verseghytől eszményített költőtípus irodalmi ábrázolásának igényét érzékeliük elsősorban. Egyénítés helyett inkább a hiperbolizáció törekvését.

⁴⁷ CSÁSZÁR Elemér megfigyelése: a Terentius nyomdokain járó vígjátékszerzőben Simitait ábrázolta a költő. I. m. 220. Simainak és Verseghynek a kapcsolatáról nem sikerült adatokat találnunk.

⁴⁸ Utilitáris-praktikus szemlélete nem tudott megbarátkozni az akkoriban igen népszerű heroikus művek jellegzetességeivel: az erős archaizálással, a sürű rekvizitumokkal. Esztétikai érzékét sértette (a Dugonicsnál különösen divatos) írói eljárás: a népköltészetből illetve a modern nyugati irodalomból átvett motívumoknak a történelembe való visszahelyezése...

⁴⁹ Karacs Ferenc rézmetsző házában: ahol többször megfordult Virág Benedek és Révai Miklós is. PRÓ-NAI Antal: Dugonics András életrajza, Szeged 1903. 200.

⁵⁰ Julow Viktor, Lengyel Imre, Rosdy Pál, Lőkös István és Holovics Flórián segítségét köszönöm.